

СИНОНІМІЯ ЯК СПОСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ

Світлана Липка

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

(Івано-Франківськ, Україна)

Проблема синонімії є однією з найдавніших проблем лінгвістичної семантики. Відомо, що синонімія – це особливе явище лексико-семантичної системи мови, яке виникає внаслідок прояву асиметрії словесного знака при потребі вираження ідеї в іншій матеріальній формі. Форма може змінюватися як частково так і повністю. Наслідком незначних або другорядних змін є явище варіантності. Суттєві ж зміни породжують явище синонімії [4, с. 21-25; 24, с. 171-178; 25, с. 74-76; 32, с. 26-38; 37; 38, S. 90-101; 39].

Нині мовознавча наука налічує численну кількість праць з теорії синонімії. Це семантичне явище досить глибоко дослідили у своїх працях В.А. Звегінцев [16], Д.М. Шмельов [36], Ю.Д. Апресян [2, с. 75-91], Ж.П. Соколовська [26; 27, с. 178-181], М.Д. Степанова [28], А.М. Шрам [29], В.В. Левицький [22, с. 147-153] та ін. Та, попри значні досягнення, у сучасній семантиці поки що немає ні одностайного визначення синоніма, ні єдиної методики їх вивчення та класифікації. Причиною недостатньої вивченості поняття синоніма є не лише розбіжність поглядів щодо ключових питань цієї проблеми, але й скептична оцінка деякими лінгвістами можливості й доцільності такого вивчення. Найвагомим недоліком у дослідженні синонімів є відсутність чітких критеріїв їх виділення, тобто, невизначеність ступеня, необхідного для встановлення факту синонімічності. Тому важливим завданням сучасного мовознавства є дослідження синонімії як багатопланового універсального явища (див. [23]).

За Е.С. Копляковою, у сучасній лінгвістиці налічується понад 100 визначень поняття синоніма [19, с. 183]. Ці визначення тлумачаться різними авторами по-різному, нерідко досить суперечливо, недостатньо чітко й визначено.

Так, прихильники інтуїтивно-логічного критерію синонімічності (Р.А. Будагов, А.І. Єфимова, А.Б. Шапіро, Ю.С. Степанова) основою синонімічного іменникового ряду вважають спільність / подібність / тотожність значення слів, що виражають одне і те ж поняття, і відрізняються лише відтінками значення або / та експресивним і стилістичним забарвленням. Таке визначення частково розкриває сутність явища синонімії, бо не має критерію оцінювання ступеня близькості значень, який необхідний для того, щоб називати їх синонімами (див. [17, с. 67]).

Низка інших дослідників (Т.Г. Винокур, В.А. Звегінцев, К.А. Левковська, О.О. Реформатський, Н.М. Шанський та ін.) [15; 34, с. 69-74] синонімами називають слова зі спільним номінативним лексичним значенням, під яким вони розуміють безпосередню співвіднесеність слова і предмета чи явища об'єктивної дійсності.

Д.Н. Шмельов визначає синоніми як лексичні одиниці, які є носіями однієї або кількох тотожних семем. Інші семени кожного з синонімів зазвичай позначають інші денотати і сигніфікати, які в певних позиціях нейтралізуються. Внаслідок цього синонімічні слова можуть замінювати одне одного [35, с. 136].

З точки зору А. П. Євгенєвої [12, с. 16], синоніми – це слова, які виражають одне поняття, і при цьому підкреслюють, виділяють різні його сторони та ознаки. Відрізняються синоніми відтінками значення, експресивними особливостями, стильовою належністю, вживанням та сполучуваністю.

М.П. Кочерган під синонімами розуміє слова, значення яких збігаються повністю або частково [20, с. 202]. Ю.О. Карпенко розглядає синоніми як слова з близьким або тотожним лексичним значенням та різним звучанням і написанням [18, с. 297].

Структурне спрямування щодо визначення синонімії ґрунтується на критерії взаємозамінності мовних одиниць. Тобто, синонімами вважаються слова, які взаємозамінюються в певних контекстах, що строго співвідносяться один з одним (але не в будь-яких контекстах) чи слова, здатні замінити одне одного в контексті без помітної смислової відмінності. Критерій взаємозаміни

розглядається у більшості досліджень, присвячених проблемі синонімії. Так, Л.А. Булаховський, В.К. Фаворін [6; 33] та інші називають взаємозаміну основою синонімічності. С.Г. Бережан, К. С. Горбачевич, В. А. Сиротіна та інші [5; 9, с. 74-78] наголошують на семантичній основі заміни синонімів, що зіставляються. Інша група дослідників (Б.В. Горнунг, В.А. Звегінцев) під основою взаємозамінності вбачає можливість використання слів-синонімів в однакових чи частково подібних за характером лексичної сполучуваності контекстах [10, с. 95-99; 16, с. 124-144]. Ю.Д. Апресян, Л.А. Булаховський, В.А. Гречко [1, с. 75-91; 6; 11, с. 160-166] та ін. вважають, що заміна слів, які вступають у синонімічні відносини, має ґрунтуватися на двох факторах: близькості змісту та можливості використання в однакових за своєю конструкцією, і в однакових чи подібних за характером лексичної сполучуваності контекстах.

А.П. Євгенєва [13, с. 56-74] зазначає, що взаємозамена не викриває сутності синонімічних відношень, оскільки її важливою умовою є малопомітна смислова відмінність. Синоніми ж можуть відрізнятися між собою стильовим та / чи емоційним забарвленням, різною сполучуваністю, через що не завжди можуть взаємозамінюватися у реченні.

Таким чином, розглянувши різні погляди щодо проблеми синонімії, приходимо до висновку, що, визначаючи синонімічні мовні одиниці, слід брати до уваги три параметри – денотативний, сигніфікативний та структурний.

Незалежно від свого статусу синоніми групуються у певні мікросистеми чи синонімічні ряди, що можуть об'єднуватися в лексико-семантичні групи (ЛСГ). Основою синонімічного ряду є спільний сегмент значення елементів, що виступає його інтегральною семантичною ознакою [14, с. 178].

Під синонімічним рядом розуміють „об'єднання слів із певною внутрішньою організацією [3, с. 8-13], які виражають одне і те ж конкретне поняття з різних сторін і різні його ознаки“ [26, с. 54].

Б.В. Горнунг пише, що „синоніми повинні складати закритий синонімічний ряд, який для даного синхронного стану мови в ідеї не може ні розширюватись,

ні звужуватись, але з розвитком мови неминуче змінюється, як від появи нових слів і випадання частини старих, так і від зміни семантичних відношень між словами, що зберігаються в системі мови“ [10, с. 98].

Як уже зазначалося вище, значеннєву основу синонімічного ряду складає семантична спільність, на підставі якої різні слова поєднуються в один синонімічний ряд. Семантична основа є важливим критерієм виділення меж синонімічного ряду. Правильно визначена основа показує межі ряду, не допускає його надмірного розповзання, сприяє синонімічності всіх компонентів ряду. Зіставлення синонімів і виявлення синонімічних розбіжностей теж базуються на значеннєвій основі ряду.

Ще одним критерієм визначення меж синонімічного ряду є характер розходжень між близькими за значенням лексемами. Один вид розходжень полягає у різній значеннєвій структурі слів, різному обсязі значень. Інші розходження визначають своєрідність синоніма [7, с. 56]. Характер семантичних відношень між компонентами синонімічного ряду визначає принципи його внутрішньої організації. Всі синонімічні ряди складаються з окремих груп слів і є реальними мовними мікросистемами, всі члени яких пов'язані певним зв'язком [8].

Структура синонімічного ряду подібна за своєю будовою до лексико-семантичного поля (ЛСП). Іншими словами, синонімічні відносини поряд із гіперонімо-гіпонімією лежать в основі ЛСП і ЛСГ. Центром синонімічного ряду є *слово-домінанта*, що не має прагматичних сем і найточніше виражає значення всього синонімічного ряду. Домінанта найуживаніша серед інших, звичайно стилістично нейтральна та найточніше і найповніше виражає значення всього ряду. Компоненти ряду синонімічні не тільки щодо домінанти, а й між собою [31, с. 568].

Завдяки своїй нейтральності слово-домінанта функціонує у мовленні набагато ширше, ніж інші члени синонімічного ряду, які часто мають додаткові нашарування на основне значення. Будучи початковою точкою формування

ряду, домінанта увиразнює значеннєву та стилістичну специфіку компонентів ряду.

Як відомо, синонімічні ряди неоднакові за обсягом. Великі синонімічні ряди складаються з домінанти, ядра, напівпериферії, периферії та далекої периферії [30, с. 228]. Ядро синонімічного ряду формують слова з ближчим до домінанти значенням. Віддаленіші за значенням слова належать до його периферії. На обсяг синонімічного ряду впливають різні чинники: ступінь абстрактності / конкретності мовної одиниці, наявність прагматичних чи конотативних сем, пряме чи переносне значення тощо. Склад синонімічного ряду може змінюватися з розвитком мови, втрачаючи з часом одні лексеми та поповнюючись новими.

Отже, ознайомившись із вище наведеними твердженнями, доходимо висновку, що лексико-семантичну систему мови, яка виражає „мовну картину світу“, можна зобразити у вигляді польових угруповань (ЛСП), які, в свою чергу, складаються з ЛСГ, а ті – із лексико-семантичних варіантів (ЛСВ), організованих за гіперо-гіпонімічною моделлю з ієрархією складових (ЛСГ – синонімічні ряди – ЛСВ – семи) (див. [23]). Під *синонімами* ми розуміємо „слова, які повністю або частково збігаються денотативно, а також за сигніфікативним і структурним компонентами, а тому здатні до взаємозаміни у тексті без істотної зміни смислу тексту” [21, с. 15], оскільки вважаємо, що таке традиційне визначення найповніше тлумачить це поняття у мовній системі. Своєю чергою, *синонімічний ряд* розглядаємо як мінімальну, базову одиницю реалізації відповідного значеннєвого відношення між мовними одиницями, як своєрідну парадигматичну єдність у складі лексичної системи мови.

Література: 1. Апресян Ю.Д. Синонимия и синонимы // Вопросы языкознания / Ю.Д. Апресян. – 1969. – № 4. – С. 75-91. 2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика : Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.; Л.: Наука, 1974. – 367 с. 3. Бабенко М.Ю. Синонимический ряд прилагательных английского языка с доминантой „DETERMINET“ / М.Ю. Бабенко // Вісник Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна : зб. наук. пр. № 461. Романо-германська філологія. – 1999. – С. 8–13. 4. Басок В.А. Контекстуальна синонімія та її місце в загальній теорії синонімії / В.А. Басок // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. пр. – К. : КНЛУ, 2002. — Вип.8. – С. 21-25. 5. Бережан С.Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц /

С. Г. Бережан. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 372 с. 6. Булаховский Л.А. Введение в языкознание / Л.А. Булаховский. – М. : Учпедгиз, 1953. – 487 с. 7. Венгринович А.А. Кількісні характеристики синонімії іменника в сучасній німецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Венгринович Андрій Антонович. – Львів, 2007. – 185 с. 8. Венгринович А.А. До питання синонімії іменника в німецькій мові / А.А. Венгринович // Матеріали Міжнар. наук. конф. „Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес“. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 188-189. – С. 188-196. 9. Горбачевич К.С. О переменном характере лексической синонимии / К.С. Горбачевич // Лексическая синонимия. – М. : Наука, 1967. – С. 74-78. 10. Горнунг Б.В. О природе синонимии в языке и теоретических предпосылках составления синонимических словарей / Б.В. Горнунг // Вопросы языкознания. – 1965. – №5. – С. 95-99. 11. Гречко В.А. О некоторых источниках лексической синонимии / В.А. Гречко // Очерки по синонимике современного русского литературного языка. – М. ; Л. : Наука, 1966. – С. 160-166. 12. Евгеньева А.П. Основные вопросы лексической синонимии / А.П. Евгеньева // Очерки по синонимике современного русского литературного языка. – М. ; Л. : Наука, 1966. – С. 4-29. 13. Евгеньева А.П. О некоторых особенностях лексической синонимии русского языка / А.П. Евгеньева // Лексическая синонимия. – М. : Наука, 1967. – С. 56-74. 14. Ильина В.Ф. О синонимических рядах в речи / В.Ф. Ильина // Язык и общество. – Саратов, 1970. – Вып. 2. – С. 176-186. 15. Єфремова Н.В. Семантичні та функціональні особливості синонімічних опозицій англійських дієслів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Н.В. Єфремова. – К., 2000. – 20 с. 16. Звегинцев В.А. Замечание о лексической синонимии / В.А. Звегинцев // Вопросы теории и истории языка. – Л. : ЛГУ, 1963. – С. 127-142. 17. Каменская О.Л. О некоторых проблемах синонимии / О.Л. Каменская // Филологические науки. – 1970. – №2. – С. 66-67. 18. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства : підручник / Ю.О. Карпенко. – К. : ВЦ „Академія“, 2006. – 336 с. 19. Коплякова Е.С. К вопросу определения синонима на основе семантических и структурных признаков / Е.С. Коплякова // Ученые записки И МГПИЯ. – 1970. – №57. – С. 409. 20. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підруч. для студ. філол. спец. вищих навч. закладів / М.П. Кочерган. – 2-ге вид. – К. : Академія, 2006. – 367 с. 21. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики / В.В. Левицкий. – К. : УМК ВО, 1989а. – 156 с. 22. Левицкий В. В. Экспериментальные методы в семасиологии / В.В. Левицкий, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 192 с. 23. Липка С.І. Лексико-семантичне поле на позначення зухвалої поведінки в сучасній німецькій мові : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Липка Світлана Іванівна. – Львів, 2013. 24. Нешко С.І. Стилистичний та конотативний характер синонімів / С.І. Нешко // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В.Н. Карабіна. Романо-германська філологія. – 2001. – № 536. – С. 171-178. 25. Полуэктова А.В. Пределы значения слова в системе языка и явление синонимии / А.В. Полуэктова // Иностранные языки: материалы конф. – СПб. : Изд. РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. – С. 74-76. 26. Соколовская Ж.П. Проблема лексической синонимии в современной лингвистике / Ж. П. Соколовская. – Кишинев, 1970. – 66 с. 27. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике : Анализ семантической структуры слова / Ж.П. Соколовская. – К. : Вища школа, 1979. – 189 с. 28. Степанова М.Д. Лексикология современного немецкого языка : учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. / М.Д. Степанова, И.И. Чернышова. – М. : Высшая школа, 1962. – 311 с. 29. Степанова Г.В. Введение в семасиологию русского языка : учеб. пособие / Г.В. Степанова, А.Н. Шрамм. – Калининград : Изд-во Калинингр. гос. ун-та, 1980. – 72 с. 30. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посібник / О.І. Бондар, Ю.О. Карпенко, Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ „Академія“, 2006. – 368 с. 31. Українська мова, енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – Вид-во друге, випр. і доп. – К. : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004. – 820 с. 32. Уфимцева А.А. Некоторые вопросы синонимии / А.А. Уфимцева // Лексическая синонимия. – М. : Наука, 1967. – С. 26-38. 33. Фаворин В.К. Синонимы в русском языке / В.К. Фаворин. – Свердловск :

Свердловск. пед. ин-т, 1953. – 187 с. 34. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский // [Изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1969. – С. 69-74. 35. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 278 с. 36. Шмелев Д.Н. Русский язык в его функциональных разновидностях : (К постановке проблемы) / Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 1977. – 168 с. 37. Cruse D. Deutsche Gegenwartssprache: Tendenzen und Perspektiven / D. Cruse ; Hrsg. Von G. – Stickel, 1990. – 420 S. 38. Müller W. Probleme und Aufgaben deutscher Synonymik / W. Müller // Die wissenschaftliche Redaktion. – Heft I. – Mannheim : Bibliografisches Institut. – 1965. – S. 90-101. 39. Oguy O.D. Lexikologie der deutschen Sprache / O.D. Oguy. – Winnyts'a : Nowa knyha, 2003. – 416 S.